

Węgierskie miejsca-symbole w literaturze chorwackiej XVI i XVII wieku

Antonina Kurtok

Uniwersytet Śląski w Katowicach
antonina.kurtok@us.edu.pl

SŁOWA KLUCZOWE: relacje chorwacko-węgierskie, literatura
chorwacka, Mohacz, Szigetvár, bracia Zrinscy

Porozumienie zawarte w 1102 r. – (prawdopodobnie) przez przedstawicieli dwunastu plemion chorwackich z węgierskim królem Kolomanem Uczonym (węg. Kálmán Könyves) – sprawiło, że Chorwację i Węgry połączyły na ponad osiem stuleci nie tylko unia personalna, lecz także los – problemy Węgrów stały się problemami Chorwatów i na odwrót. Klęska wojsk Ludwika Jagiellończyka w walce z armią osmańską sułtana Sulejmana Wspaniałego była więc istotna dla całej wspólnoty. Konsekwencje porażki – zagrożenie ze strony sił tureckich, mimo iż tak samo dotkliwe dla obu narodów – wpłynęły pozytywnie na zacieśnienie więzi chorwacko-węgierskich wobec czyhających zagrożeń. Królestwo Węgier stało się bowiem swego rodzaju osłoną przed ekspansją muzułmańską – przede wszystkim chrześcijaństwa (*propugnaculum christianitatis, antemurale christianitatis*). W obliczu tych zdarzeń przedmiotem zainteresowania zarówno węgierskich, jak i chorwackich literatów – oprócz węgierskich postaci historycznych (które notabene miały istotne znaczenie także dla Chorwatów) – stały się również miejsca i wydarzenia: węgierskie symbole walki z turecką nawałą. Pisarze brali więc na warsztat sam wątek zagrożenia ze strony imperium osmańskiego oraz tematy bezpośrednio związane z antytureckimi wystąpieniami, m.in. bitwę pod Mohaczem (1526) – uważaną za największą katastrofę narodową, upadek Budy (1541) czy oblężenie Szigetváru (1566). W utworach miejsca związane z naj-

ważniejszymi wydarzeniami często sakralizowano, a zdarzenia rozgrywające się w czasie oporu przeciwko napierającym siłom osmańskim mitologizowano. Te niezwykle ważne, wręcz przełomowe punkty na historyczno-kulturowo-literackiej mapie Węgier zapisały także osobny i (co warto podkreślić) cenny rozdział w chorwackiej tradycji literackiej – najwięksi chorwaccy twórcy renesansowi i barokowi poświęcali swe utwory tematowi obrony przed Turkami¹.

W literaturze węgierskiej dzieła będące m.in. pokłosiem klęski poniesionej pod Mohaczem – przepełnione pesymizmem, smutnym, żalobnym tonem – określano mianem *querela Hungariae*. Utwory wpisujące się w tenże kierunek realizowały wszystkie rodzaje literackie i zdominowały XVI- i XVII-wieczne piśmiennictwo węgierskie. Znaczącymi chorwackimi tekstami traktującymi m.in. o wydarzeniach spod Mohacza były historiograficzne prace Bartola Đurđevicia. Chorwat uczestniczył w bitwie w 1526 r. i dostał się do tureckiej niewoli, z której udało mu się wydostać dopiero po 13 latach. W swych licznych dziełach – publikowanych w wielu krajach i tłumaczonych na wiele języków – opisał przede wszystkim jeniecką egzystencję, próby ucieczki oraz uwolnienie. Chciał w ten sposób zwrócić uwagę Europy na chrześcijan przebywających w osmańskiej niewoli. Interesujący wydaje się fakt, iż pierwsze – najwcześniejsze zachowane – poetyckie opracowanie bitwy pod Mohaczem odnaleziono w archiwum katedry w Trogirze. Pieśń nosząca tytuł *Počinje razboj i tužba kralja*

¹ Należy zaznaczyć, że nie wszystkie teksty nawiązujące do ekspansji otomańskiej napisane przez autorów chorwackich lub węgierskich były oczywiście efektem wzajemnych kontaktów albo wynikały z oddziaływania jednej kultury na drugą – stanowiły one bowiem rezultat sytuacji, w której znalazła się ówczesna Europa. Jednocześnie trzeba wspomnieć, iż nie brak wyraźnych analogii pomiędzy pisarstwem Chorwatów (z różnych regionów) i Węgrów powstałym w tym samym/podobnym czasie i poświęconych temu samemu tematowi. Co więcej, w reakcji na wydarzenia polityczne w obu literaturach – w chorwackiej wyraźną granicę czasową wyznaczyła bitwa na Krbavskim Polu (1493), w literaturze węgierskiej zaś bitwa pod Mohaczem (1526), data symbolicznie określająca także początek *nowego wieku* na terenie Królestwa Chorwacko-Węgierskiego – wykrystalizowały się nurty literackie tematyzujące zagrożenie ze strony osmańskiej, opór przeciwko konkwistadorom, a po udanych podbojach – tureckie jarzmo.

Niniejszy artykuł stanowi jedynie syntetyczną prezentację zagadnienia wybranego z nader złożonej i wieloaspektowej problematyki literackich i kulturalnych relacji chorwacko-węgierskich. Dogłębną analizę tejże problematyki – ze szczególnym uwzględnieniem XIX i XX w. – autorka przedstawiła w monografii *Kulturalne i literackie konteksty relacji chorwacko-węgierskich w XIX i XX wieku* (Katowice 2019). Aspekt chorwacko-węgierskich toposów międzykulturowych (od XII do XVIII w. szerzej omówiono w rozdziale drugim wspomnianej publikacji; w tym tekście wykorzystano jedynie jego fragmenty – zob. więcej: A. Kurtok, *Kulturalne i literackie...*, s. 45–63.

ugarskoga stworzona została przez nieznanego autora krótko po bitwie. Składa się z 336 wersów napisanych dwunastozgłoskowcem i dzieli na dwie wyraźne części – pierwsza ma charakter inwokacji pisarza do Boga, druga zaś stanowi monolog, skargę króla Ludwika. Utwór ten jest dowodem, iż Chorwaci (i to nie tylko ci związani z północną częścią kraju) traktowali porażkę pod Mohaczem również jako własną tragedię, w ten sposób mniej lub bardziej świadomie wyrażając swoje poczucie wspólnoty oraz losu łączącego ich z Węgrami. Nie zachowały się żadne węgierskie pieśni z tego okresu poświęcone owemu zagadnieniu, choć – jak zwrócili uwagę chorwaccy i węgierscy historycy literatury – pojawiają się pewne przesłanki świadczące o tym, że takie utwory kiedyś istniały².

W literaturze chorwackiej za odpowiednik węgierskiego nurtu *querela Hungariae* można uznać utwory opracowujące tzw. temat turecki (chorw. *turska tema*) oraz istotną ich gałąź, czyli *antitursica*³:

Svojom pojavom Turci nisu djelovali samo na društveno-politički život Europe; svojim ulaskom na europsko tlo ušli su i u književnost Europe, svojim su fenomenom postali nuždom iznuđena moda, stvorili su novi humanistički žanr s prepoznatljivim toposom unutar kojeg ono što je specifično naše, a to je prije svega temeljni krvavi „mimesis”, i treba i moguće je razlučiti od onog što je u tome svima s takvim iskustvom zajedničko i opće za različite književne vrste i podvrste pod skupnim nazivom: „Antitursica”⁴.

Przykładem tekstu wpisującego się w ramy *antitursica* jest dzieło ojca chorwackiej literatury: *Judita* Marko Marulicia. Wobec groźby najazdów tu-

² Por. B. Nikšić, *Sudbina Ugarske u hrvatskoj književnosti šesnaestog stoljeća*, [w:] *Croato-Hungarica. Uz 900 godina hrvatsko-mađarskih povijesnih veza / A horvát-magyar történelmi kapcsolatok 900 éve alkalmából*, ured. M. Jauk-Pinhak, Cs. Gy. Kiss, I. Nyomárkay, Zagreb 2002, s. 310–311.

³ Zob. więcej: N. Jovanović, *Antitursica literata*, <<http://croala.ffzg.unizg.hr/antitursica/>> (5.05.2018). Idem, „*Antitursica iterata*” – ponovni pogled na hrvatsku renesansnu protutursku književnost, „*Colloquia Maruliana*”, vol. 25, no. 25, 2016, s. 101–148. Przypomnieć jednocześnie trzeba, iż literatura antyturska nie była zjawiskiem wyjątkowym tylko na gruncie chorwackim. W okresie ekspansji tureckiej pojawiła się ona bowiem w wielu literaturach europejskich tych państw, które w sposób namacalny odczuły zagrożenie ze strony imperium osmańskiego, jednakże różniła się poetyką oraz realizacją gatunkową. W Polsce teksty o wymowie antyturskiej – głównie publicystyczne, polityczne i polemiczno-religijne – określano mianem turcyków.

⁴ L. Paljetak, „*Molitva suprotiva Turkom*” u kontekstu protuturskog otpora u Europi Marulićeva vremena i poslije njega, „*Colloquia Maruliana*”, vol. 11, 2002, s. 334.

reckich zyskało ono wymiar polityczny – przepełnione ideą walki o wolność implikowało wezwanie do odważnego przeciwstawienia się obcym. Motyw antyturecki pojawił się u Marulicia łącznie w siedmiu utworach⁵, w tym także w znaczących dziełach *Molitva suprotiva Turkom* oraz *Tuženje grada Hjeropolima*. Pierwsza pieśń uznawana jest za jeden z najbardziej patriotycznych tekstów chorwackiego renesansu, druga stanowiła natomiast skierowane do papieża oraz węgierskich władców i narodów – wśród nich znaleźli się również Węgrzy – wezwanie do przeciwstawienia się siłom tureckim i podjęcia z nimi walki. Tytułowe *tuženje* pojawiające się w dziele Marulicia przywoływało na myśl wspomniany węgierski nurt *querela*. Za utwór wpisujący się w ten prąd oraz realizujący jego założenia tematyczne i poetyckie można uznać tekst pochodzącego z Dubrownika Mavro Vetranovicia Čavčicia *Tužba grada Budima*. Chorwat po zajęciu przez Turków Budy stworzył swoistą elegię poświęconą węgierskiej stolicy. W tekście mającym postać lamentu przywołał okoliczności polityczne poprzedzające to wydarzenie oraz to, co stało się tuż po nim. W sposób charakterystyczny dla *quereli* dzieło przepełniał pesymistyczny ton, wpływający m.in. z żali i skarg wypowiadającej się w pierwszej osobie, spersonifikowanej Budy. Boris Nikšić zwrócił uwagę na ujawniającą się w tekście Vetranovicia świadomość integralności losów chorwackiego i węgierskiego:

U Vetranovićevu diskursu o Budimu jasno se može uočiti da on tragediju Budima i cijele Ugarske smatra i svojom vlastitom, nečim što se i te kako tiče i njega i njegova grada. U njegovim stihovima možemo iščitati misao o sudbinskoj vezanosti Hrvata [...] i Mađara u tadašnjoj zajedničkoj borbi protiv osmanske navale. Zacijelo je na takav njegov stav utjecala i državno-pravna vezanost dviju zemalja, a posebice vezanost njegova Dubrovnika s ugarskom kraljevima⁶.

Wspólnota Chorwatów i Węgrów – historyczna, polityczna, społeczna, a także literacka – jeszcze jaskrawiej uwidoczniła się w narracjach poświęconych oblężeniu i zdobyciu przez wojska tureckie Szigetváru oraz immanentnie związanej z tym wydarzeniem postaci Nikoli Šubicia Zrinskiego⁷. Zrinski wstąpił się bohaterską obroną twierdzy przed najazdem ponadstutysięcznej armii

⁵ Por. N. Jovanović, „*Antiturska iterata*”..., s. 128–134.

⁶ B. Nikšić, op. cit., s. 309.

⁷ W chorwackiej historiografii nazywany również Nikola IV Zrinski lub Nikola Zrinski Sigetski; węg. Zrínyi IV Miklós lub Szigetvári Zrínyi (IV) Miklós; pol. Mikołaj Zrinski.

tureckiej dowodzonej przez sułtana Sulejmana Wspaniałego i wielkiego wezyra Mehmeda Sokolovicia. Mimo znacznej przewagi liczebnej wojsk osmańskich – chorwacki szlachcic dysponował jedynie ok. 2500 obrońcami⁸ – siły chorwacko-węgierskie przez ponad miesiąc broniły dostępu do twierdzy. W czasie oblężenia zmarł sułtan Sulejman, jednakże pasza Sokolović zataił ten fakt przed swoimi wojskami. Zrinski natomiast, zdając sobie sprawę z nieuchronnie zbliżającego się upadku twierdzy – m.in. przez zagrażający jej pożar – opuścił Szigetvár wraz z pozostałymi 500 osobami. W wyniku ataku tureckiego Chorwat poniósł śmierć, zaś jego czyn i postać przez lata obrosły legendą. Heroiczne poczynania tego szlachcica, nazywanego chorwackim i/lub węgierskim Leonidasem, stały się inspiracją dla wielu twórców, w tym oczywiście pisarzy reprezentujących obie literatury: „Sigetski okršaj uzdigao se do visina, gotovo se može reći nacionalnog mita kod obaju naroda”⁹. W świadomości Chorwatów Zrinski funkcjonuje jako chorwacki, a w świadomości Węgrów jako węgierski bohater narodowy. Warto podkreślić, iż został on utrwalony zarówno w tzw. literaturze niskiej, jak i wysokiej – utwory opiewające wydarzenia szigetvárskie określa się wspólną nazwą *zrinijada*.

Motywy oblężenia twierdzy zarejestrowała więc również twórczość ludowa, choć – co należy zaznaczyć – w większym stopniu opracowany on został w pieśniach chorwackich (południowosłowiańskich) niż węgierskich – zdaniem Đuro Novalicia: „[...] smrt Nikole Zrinjskoga Sigetskoga [...] ostala [je] u mađarskim narodnim pjesmama i pripovijetkama potpuno neobrađena”¹⁰. Pierwsza pieśń epicka – *Pjesma o Sigetu* – odnotowana została w zbiorze *Prekomurska pjesmarica I*, datowanym na koniec XVI lub początek XVII w. Ten składający się z czterech części utwór, napisany głównie dwunasto- i trzynastozgłoskowcem, powstał jednak znacznie wcześniej, zaś wersja, która znalazła się w zbiorze, była przedrukiem oryginału i to niepełnym¹¹. Kolejne pieśni ludowe tworzone przez różnych autorów, w różnym czasie oraz w różnych miejscach,

⁸ Źródła historyczne nie są zgodne co do liczebności obu sił – w przypadku armii tureckiej szacunki wahają się pomiędzy 90 000 a 100 000 żołnierzy, natomiast w odniesieniu do obrońców twierdzy liczby oscylują między 2300 a 3700.

⁹ B. Nikšić, op. cit., s. 311.

¹⁰ Đ. Novalić, *Mađarska i hrvatska „Zrinijada”*, Zagreb 1967, s. 22.

¹¹ Por. więcej: N. Frndić, *Svjetovalne pjesme u hrvatskokajkavskim prekomurskim pjesmaricama od 16. do 18. stoljeća*, „Dani Hvarškoga kazališta: Grada i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu”, vol. 19, no. 1, 1993, s. 92–105; Đ. Franković, *Lik Nikole Šubića Zrinjskog u pučkom pjesništvu*, [w:] *Krležini dani u Osijeku 2008. Tekst, podtekst i intertekst u hrvatskoj drami i kazalištu*, ured. B. Hećimović, Zagreb 2009, s. 31–42.

konkretyzujące ten sam temat, częstokroć przybierały osobliwy wymiar. Niektórzy z twórców znacząco odbiegali od faktów historycznych i poddawali wątek obrony Szigetváru fabularnym przekształceniom. Zdarzenie to podlegało daleko idącej fikcjonalizacji – w tekstach pojawiały się m.in. elementy miłosne, będące wizją artystyczną pisarzy rekonstrukcje wydarzeń sprzed oblężenia twierdzy bądź jej epilogi opisujące życie chorwackiego bohatera w niewoli lub ucieczkę z niej. Nie mniejszym literackim przeobrażeniem ulegała postać Zrinskiego, która to jawiła się w utworach jako uosobienie bohaterstwa, zyskiwała przymioty figury mitycznej, wręcz bóstwa, w świadomości narodowej funkcjonowała zaś jako archetyp obrońcy ojczyzny.

Motyw szigetvárski nie zniknął z literatury chorwackiej do dziś, choć modyfikacjom ulegały zarówno jego frekwencja, jak i interpretacja¹². Wątpliwości nie ulega jednakże fakt, iż znaczna część pisarzy, kreśląc swe dzieła (nie tylko te albo raczej przede wszystkim nie te o proveniencji ludowej), posiłkowałą się zapiskami jednego z nielicznych ocalałych świadków tychże wydarzeń – Ferenaca Črki. Podkomorzy i sekretarz Zrinskiego na dworze syna Nikoli – Juraja Zrinskiego – spisał wszystko, co działo się podczas oblężenia twierdzy, a stworzony przezeń tekst *Podsjeđanje i osvojenje Sigeta* w stosunkowo szybkim tempie rozpowszechnił się także w sąsiednich kulturach, niosąc ze sobą jednocześnie sławę bohaterskiego czynu Chorwata. Popularności dzieła Črki sprzyjał przekład na język łaciński autorstwa pochodzącego z Lublany Samuela Budina, wydany w 1568 r. w Wiedniu pod tytułem *Historia Sigethi*. To właśnie łacińska wersja była później wielokrotnie przedrukowywana – w tym samym roku ukazały się dwa wydania niemieckie, a do końca tego dziesięciolecia opublikowano jeszcze dwie wersje włoskie¹³.

Dzięki informacjom zaczerpniętym z pracy *Podsjeđanje i osvojenje Sigeta* powstał pierwszy w chorwackiej literaturze utwór opisujący upadek węgier-

¹² Największa reinterpretacja dyskursu poświęconego Zrinskiemu dokonała się w XIX w., co związane było z ówczesnymi radykalnymi nacjonalistycznymi tendencjami polityczno-społecznymi. Zob. więcej np.: J. Rapacka, *Leksykon tradycji chorwackich*, Warszawa 1997, s. 160–161.

¹³ Bardzo długo nieznane pozostawały losy chorwackiego pierwowzoru. Dopiero na początku XX stulecia został on przypadkowo odnaleziony przez Antona Kasperta w archiwum księcia Karla von Auersperga. Znaleziony w małym austriackim miasteczku głągoliczki rękopis opublikowany został alfabetem łacińskim przez Frana Kidriča wraz z krótkim studium. Dogłębne analizy przeprowadzone przez Stjepana Ivšicia dowiodły jednak, iż ów manuskrypt stanowił już drugą chorwacką wersję pracy, a jej pierwotna wersja spisana była łacinką (prawdopodobnie istniały także inne chorwackie wydania dzieła, lecz się nie zachowały).

skiej twierdzy – poemat *Vazetje Sigeta grada* autorstwa Brne Karnaruticia dedykowany Jurajowi Zrinskiemu. Dzieło składające się z czterech części, liczących łącznie 1056 podwójnie rymowanych dwunastozgłoskowych wersów, zostało wydane w Wenecji już po śmierci pisarza, w 1584 r. Utwór ten nazywano wierszowaną kroniką zdarzeń 1566 r. i w większym stopniu doceniano go za walory historyczno-dokumentalne – Karnarutić wziął bowiem za kanwę swego utworu wydarzenia współczesne, jednocześnie trzymając się ściśle faktów – niż przeciętną wartość poetycką. Część historyków literatury podkreślała również niezwykle znaczenie poematu dla kontekstu ogólnochorwackiego – Ivo Frangeš stwierdził, że

[...] ovaj prvi odziv južne Hrvatske na «sjevernu» pogibiju hrvatskoga bana – pogibiju čak i izvan hrvatskog teritorija – znamenit [je] kao svijest o jedinstvu sudbine i kao izraz potrebe da hrvatska književnost, teško kušana poviješću, integracioni motiv nađe u rodoljublju [...] ¹⁴,

w podobnym duchu wypowiedział się Dubravko Jelčić: „Karnarutićev spjev dokazuje živu svijest o duhovnom jedinstvu južne i sjeverne Hrvatske” ¹⁵. Tak jak w przypadku pracy Črnki, również dzieło Karnaruticia traktowane było jako materiał źródłowy wykorzystywany przez kolejnych pisarzy literacko interpretujących czyny chorwackiego obrońcy węgierskiej twierdzy.

Między innymi na podstawie tekstu pisarza z Zadaru powstał jeden z ważniejszych w kontekście chorwacko-węgierskich relacji literackich utworów – napisany po węgiersku poemat *Szigeti veszedelem* (1645–1646) ¹⁶. Dzieło stworzone przez Nikolę Zrinskiego (węg. Zrínyi Miklós), prawnuka szigetvárskiego bohatera, jest znane również pod łacińskim tytułem *Obsidio Szigetiana / Obsidionis Szigetianae* (w polskich opracowaniach tytuł ten tłumaczono jako *Opresja Szigetu* i *Niebezpieczeństwo sygietyńskie*). Tekst stanowi główną część utworu *Adriai tengernek Syrenaia*, wydanego w 1651 r. w Wiedniu. Nie mniej

¹⁴ I. Frangeš, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb–Ljubljana 1987, s. 69–70.

¹⁵ D. Jelčić, *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*, Zagreb 2004, s. 73.

¹⁶ Drobiazgową analizę stopnia wpływu dzieła Brne Karnaruticia na poemat Zrinskiego przeprowadził m.in. Đuro Novalić, poświęcając temu zagadnieniu rozdział pierwszy swego studium, zatytułowany *Utjecaj Krnarutićai Budine na mađarski ep* – por. Đ. Novalić, op. cit., s. 5–22. O recepcji *Vazetje Sigeta grada* u Zrinskiego pisał także szczegółowo István Lőkös – por. I. Lőkös, *Recepcija Karnarutića u mađarskoj književnosti*, „Croatica et Slavica Iadertina”, vol. I, no. 1, s. 165–194.

istotne znaczenie ma chorwacka wersja poematu *Obsida sigecka*, stworzona przez Petara Zrinskiego, brata Nikoli, i opublikowana wraz z innymi tekstami w książce *Adrijanskog mora Sirena* w Wenecji w 1660 r.

Bracia Zrinscy, Nikola (1620–1664) i Petar (1621–1671), stanowią osobliwy przypadek postaci, które weszły do obu – chorwackiej i węgierskiej – narodowych historii literatur. Ponadto Nikola znalazł się w panteonie literatury węgierskiej i uznawany jest przez tamtejszych badaczy i krytyków za największego poetę węgierskiego epoki baroku¹⁷. Epos bohaterski *Obsidionis Szigetianae*, składający się z 15 pieśni, stanowił dobry przykład realizacji barokowych założeń strukturalno-poetyckich. Łączył w sobie fakcję i fikcję, wzbogacony został o elementy z przestrzeni metafizycznej, wyróżniały go dynamiczne opisy scen i postaci biorących udział w walce. Pavao Pavličić w części monografii *Skrivena teorija* poświęconej Zrinskim podkreślił, że mimo iż Nikola napisał swój poemat po węgiersku, to odwoływał się do chorwackiej tradycji literackiej i w sporym stopniu się na niej opierał. Dzieło Nikoli wpisywało się w ówczesne tendencje panujące w literaturze chorwackiej, zaś dla węgierskiego procesu historycznoliterackiego stanowiło zupełne *novum*¹⁸.

Pierwodruk eposu ukazał się w zbiorze *Adriai tengernek Syrenaia / Adrijanskog mora Sirena*, gdzie zamieszczono ponadto wiersze miłosne, epigramaty czy idylle. Dzieło Nikoli Zrinskiego zostało przetłumaczone – a właściwie sparafrazowane – na język chorwacki przez jego brata Petara. Fakt ten zrodził szereg pytań oraz dał asumpt do dyskusji na temat egzystencji w ramach wspólnoty państwowej, poczucia przynależności narodowej i sposobu jej – mniej lub bardziej świadomego – manifestowania. Zrinscy nazywali siebie samych „i Węgrami, i Chorwatami” – Nikola wyraził to *explicite* w swoim dziele, pisząc o młodszym bracie „i Mađar i Hrvat / Jer uistinu voli svojju domovinu”¹⁹. Węgierscy badacze – Tibor Klaniczay czy Sándor Iván Kovács – dokonali identyfikacyjnej dyferencjacji braci, określając Nikolę jako „węgierskiego pisarza”²⁰ o „narodowości i węgierskiej, i chorwackiej”, zaś Petara jako „chorwackiego

¹⁷ Por. też J. Snopek, *Węgry. Zarys dziejów i kultury*, Warszawa 2002, s. 122–123.

¹⁸ Por. P. Pavličić, *Skrivena teorija*, Zagreb 2006, s. 177–194.

¹⁹ Cyt. za: L. Szörényi, „...i Mađar i Hrvat” (*Pojam domovine kod Nikole Zrinskog*), [w:] *Susreti dviju kultura. Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*, ured. S. Bene, Z. Ladić, G. Hausner, Zagreb 2012, s. 304.

²⁰ Spośród chorwackich historyków literatury kwalifikatorem „węgierski pisarz” opatrzył nazwisko Nikoli Zrinskiego chociażby Ivo Frangeš w publikacji *Povijest hrvatske književnosti* (op. cit.).

pisarza narodowości i węgierskiej, i chorwackiej”²¹. Jak zatem bardzo trafnie spostrzegli Sándor Bene, Zoran Ladić i Gábor Hausner:

Nije ovdje riječ o zajedničkom, još manje o dvojnem identitetu; prije možemo govoriti o nekoj vrsti simbiotskog identiteta, što se ne može primijeniti tek na dvojicu braće, nego i na znatan dio dviju nacionalnih kultura: ima onoga što je zajedničko, kao i onoga što nije, ima onoga što je skupa sraslo, ali i onoga što je strano²².

Warto jeszcze choćby zwięźle odnieść się do obu wersji językowych eposu opowiadającego o czynach przodka Zrinskih. Niezaprzeczalnie nie można w tym przypadku mówić o przekładzie tekstu węgierskiego na język chorwacki (ewentualnie można by go nazwać tłumaczeniem wolnym), lecz raczej o parafrazie oryginału; notabene niektórzy badacze byli skłonni nazywać pracę Petara dziełem autorskim – autonomicznym, jednakże tożsamym z pierwowzorem na płaszczyźnie tematyczno-kompozycyjnej. Różnice między poematami *Szigeti veszedelem* i *Obsida sigecka* dostrzegalne są bowiem w każdej niemal strofie. Đuro Novalić w swoim studium podkreślił: „Te su razlike bezbrojne a očituju se u gotovo svakoj Petrovoj strofi, jer jedva da u cijelom epu ima ijedna strofa koja bi bila prevedena tako da bi svakoj mađarskoj riječi odgovarala jedna hrvatska riječ”²³. I nie chodzi tutaj bynajmniej o rozbieżności wynikające ze specyfiki przekładu tekstów literackich, czyli np. konieczności dostosowania rytmu bądź rymów czy też stylistyki do języka chorwackiego, lecz o znaczącą ingerencję w strukturę poszczególnych strof. Częstymi zabiegami stosowanymi przez Petara były: dodawanie własnych wersów – zarówno pojedynczych, jak i w mniejszym stopniu grup (Novalić skrupulatnie wyliczył, iż tego typu autorskich wersów pojawiło się w parafrazie aż 137), opuszczanie poszczególnych linijek tekstu lub też całych fragmentów oryginału (41 przypadków), rozbudowywanie węgierskich strof – zastępowanie jednej oryginalnej dwiema chorwackimi – poprzez uzupełnianie ich opisami, epitetami czy porównaniami (badacz doliczył się 21 takich sytuacji) oraz odwrotnie (co było jednak sporadyczne): redukcja dwóch węgierskich zwrotek do jednej chorwackiej. Istotne modyfikacje, mające uwarunkowania zarówno osobiste, jak i polityczne, wprowadzono ponadto

²¹ Cyt. za: L. Szörényi, „...i Mađar i Hrvat”..., s. 305–306.

²² S. Bene, Z. Ladić, G. Hausner, *Predgovor*, [w:] *Susreti dviju kultura...*, s. 7.

²³ Đ. Novalić, op. cit., s. 84.

w samej treści poematu. W 15 przypadkach doszło do zmian – będących rezultatem celowego działania i/lub wynikających z chęci dostosowania tekstu do chorwackiego czytelnika – imion, nazw geograficznych oraz sensu strofy.

Modyfikując treść utworu, Petar mocno wpłynął na warstwę ideową dzieła, a co za tym idzie, na jego recepcję wśród chorwackich czytelników. Wyraźnie rozszerzył tekst o motywy religijne; niemal w każdej dodanej strofie pojawiło się wspomnienie wiary lub Boga czy nawet bezpośredni zwrot do Niego. W ten sposób tłumacz dodatkowo uwypuklił konfesyjne znaczenie walki Nikoli Šubicia Zrinskiego na rzecz wszystkich chrześcijan. Efekt ten potęgowało eksponowanie nienawiści do Turków, objawiające się przemilczaniem ich cech pozytywnych, a akcentowaniem barbarzyństwa, krwiożerczości oraz chciwości. Oprócz tego w wyniku obłudnego postępowania Habsburgów Petar radykalizował stanowisko antyaustriackie. Dokonał także poważnych korekt, określając osoby czy podając nazwy geograficzne – dostosował je do aktualnych okoliczności politycznych oraz potrzeb chorwackiego czytelnika. Sándor Bene nazwał ten zabieg „rekroatyzacją” (chorw. *rekroatizacija*)²⁴:

Izvorno „kapetan sigetski”, u njegovu je prijevodu „hrvatski ban”, „sto momaka” su „sto Hrvata”, „narod Ugarski” se prometnuo u „hrvatske sablje”, „mađarski vojnik” u „hrvatskog vojaka”, i ne samo što će u Petrovu spjevu Kežmaroško gorje („Késmárk hegye”) zamijeniti Velebit, nego će i „ugarski ban” Zrinski postati braniteljem Hrvatske, odnosno „obramba horvaczka”²⁵,

oraz podkreślił, iż było to związane z chęcią stworzenia tekstu ściśle utrzymanego w duchu chorwackiej tradycji literackiej²⁶.

Z biegiem czasu, a ściślej mówiąc: wraz ze zmianą sytuacji politycznej i narastającym konfliktem pomiędzy Węgry i Chorwatami, parafrazę poematu zaczęto interpretować przez pryzmat pronarodowy. Dzieło Petara Zrinskiego było zatem opatrywane epitetami „narodowy” czy „nacionalistyczny” (w pierwotnym tego słowa znaczeniu) i częstokroć właśnie w takim kontekście odbierane jest ono współcześnie. Ivana Sabljak w okolicznościowym szkicu dla dwutygodnika „Vijenac” stwierdziła:

²⁴ Por. S. Bene, „Orfeji na Jadranu” (*o pjesništvu Nikole i Petra Zrinskog*), „Književna Smotra”, vol. 177, 2015, s. 31–44.

²⁵ Ibidem, s. 32.

²⁶ Por. Đ. Novalić, op. cit., s. 83–126.

Petrov prijevod – prerada [...] odaje izrazito hrvatsko rodoljublje, čega u Nikolinu djelu nema. Možemo reći da je Petar Zrinski bratovo djelo pohrvatilo gdje god mu se za to pružila prilika. [...] Iako Sirena nije nastala kao izvorno hrvatski tekst, zahvaljujući Petrovoj autorskoj intervenciji ona je izrazito hrvatski nacionalni ep, a ne tek puki prepjev²⁷.

Niezależnie od uwarunkowanych pozaliteracko, zmieniających się tendencji interpretacyjno-recepcyjnych eposu *Obsidionis Szigetianae*, a raczej całego zbioru *Adriai tengernek Syrenaia* i jego chorwackiej parafrazy, dzieło to – wraz z losami jego autora (autorów) – stanowi jedno z najistotniejszych świadectw relacji Chorwatów i Węgrów w okresie walk antytyreckich. Ewokuje ono bowiem szereg punktów wspólnych – swoistych symboli – w dziejach obu etnosów, wskazuje też na złożoność i wielopłaszczyznowość związków chorwacko-węgierskich, obejmujących m.in. kwestie pamięci historycznej, języka, kultury czy też niedefiniowane jeszcze wówczas pojęcia przynależności i tożsamości narodowej. Novalić słusznie zaznaczył, że wzajemne wpływy miały korzystny efekt dla obu przestrzeni kultury:

Primjer baroknog epa „Szigeti veszedelema”, nastalog na madžarskom području i na madžarskom jeziku pa zatim prepjevanog na hrvatski, može poslužiti kao izvrsan primjer plodnosnih utjecaja jedne jezične i kulturne sredine na drugu. Gledano s komparativnog stanovišta, upravo je „Adrianskog mora Sirena” odigrala ulogu plodnosnog katalizatora između dviju književnosti, madžarske i hrvatske, i istodobno stavila obje te književnosti u relaciju i na nivo svjetske književnosti onoga vremena. U ovom slučaju ne postoji odnos dužnika i onoga kome se duguje, ne postoji onaj koji utječe i onaj na koga se utječe; može se govoriti samo o uzajamnom utjecaju hrvatske i madžarske jezične sredine, od koje su obje, ne samo na književnom nego i općekulturnom planu, imale najveće koristi²⁸.

Wśród utworów poświęconych wydarzeniom szigetvárskim powstałych stosunkowo krótko po nich na uwagę zasługuje również dzieło Pavao Rittera Vitezovicia *Odiljenje sigetsko*. Pierwsze wydanie, a właściwie tylko jego

²⁷ I. Sabljak, *Dva brata i jedna Sirena*, „Vijenac”, 19.07.2007, <<http://www.matica.hr/vijenac/349/Dva%20brata%20i%20jedna%20Sirena%20/>> (20.10.2016).

²⁸ Đ. Novalić, op. cit., s. 127.

jedna część, ukazało się drukiem w Linzu w 1684 r. Pełna wersja, składająca się z czterech części, została wydana rok później w Wiedniu. Utwór, uważany za najlepszy tekst liryczny autorstwa pochodzącego z Senja pisarza, historyka, językoznawcy, nie zyskał jednak uznania w oczach krytyków literackich. Doceniano wyłącznie pierwiastek historyczny pojawiający się w tekście, zaś z czasem zaczęto zupełnie pomijać kwestię jego wartości estetycznej, przyjmując, iż jest ona na tyle niska, że nie warto jej nawet rozważać²⁹. Dzieło Vitezovicia w istocie wyróżniało się zarówno na tle prac opisujących oblężenie węgierskiej twierdzy, jak i innych chorwackich utworów powstałych w analogicznym okresie, co wynikało z jego osobliwej struktury. Choć w opracowaniach historycznoliterackich *Odiljenje sigetsko* powszechnie definiuje się jako poemat, to sama budowa, kompozycja tekstu, tego nie potwierdza. Utwór składa się z czterech części, wewnątrz których pojawiają się wyłącznie monologi lub dialogi uczestników czy świadków zdarzeń (i żywych, i zmarłych), obserwatorów, a czasem osób całkowicie przypadkowych. Wiele z monologów prowadzonych jest przez „nieżywe obiekty”, np. w pierwszej części, w której to miasto Szigetvár zwraca się bezpośrednio do chorwackich panów, informując ich o rezultacie bitwy i wzywając, aby się nie martwili. W całym dziele dostrzegalny jest jednak brak instancji wyższej – podmiotu lirycznego/narratora/autora – kształtującej przebieg zdarzeń, łączącej poszczególne segmenty utworu czy też wprowadzającej czytelnika w świat przedstawiony lub go objaśniającej. Co za tym idzie, trudno mówić o wyraźnym toku fabularnym, nie ma także wyraźnie zarysowanych postaci, co znacząco utrudnia ich identyfikację.

Wszystkie te elementy z pewnością wpłynęły na odbiór dzieła, które – dla zrozumienia treści – wymagało od czytelników nie tylko szczegółowej wiedzy na temat samej obrony Szigetváru (m.in. miejsca zdarzeń, jego przebiegu czy też uczestników), lecz także dobrego rozeznania w historii i geografii obu krajów oraz w ich realiach polityczno-społecznych³⁰. Zabiegi zastosowane przez autora, takie jak ominięcie warstwy faktograficznej i charakterystyki bohaterów czy zaburzanie toku narracji (brak ciągu przyczynowo-skutkowego czy też kontinuum czasowego – czas akcji jest płynny) jednoznacznie wskazywały na założenie, iż odbiorca jest zaznajomiony z wcześniejszy-

²⁹ Por. P. Pavličić, *Epika granice*, Zagreb 2007, s. 253; B. Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti. 1. Od humanizma do potkraj XVII. stoljeća*, Zagreb 1913, s. 298–299.

³⁰ Por. P. Pavličić, *Epika granice...*, s. 253–256.

mi opracowaniami dotyczącymi Szigetváru, i to – co niezwykle ważne – nie tylko tymi historiograficznymi. Wiadomo, że w momencie powstania tekstu *Odiljenje sigetsko* istniało już co najmniej kilka dzieł literackich tematyzujących oblężenie twierdzy i jej bohaterów – w tym wspomniane dzieła Karnaruticia oraz Zrinskih. Co więcej, jak wykazali badacze twórczości Vitezovicia, specyficzna budowa utworu była efektem koncepcji jego sekundarności względem innego istniejącego już (i w tym przypadku z założenia dobrze w kulturze ugruntowanego) tekstu. Wnikliwa analiza przeprowadzona przez Mihovila Kombola dowiodła, iż dziełem, do którego bezpośrednio odnosił się Vitezović, był poemat *Obsida sigecka* Nikoli/Petara Zrinskiego. Zjawisko intertekstualności między oboma utworami miało charakter na tyle ścisły, iż zrozumienie utworu *Odiljenje sigetsko* było możliwe wyłącznie po uprzedniej lekturze eposu braci Zrinskih³¹.

Wprost proporcjonalnie do rosnącego zagrożenia ze strony tureckiej rosła obecność wątków węgierskich w literaturze chorwackiej. Literackiej interpretacji poddawano czyny i postacie bohaterów zasłużonych w walce przeciwko imperium osmańskiemu, wydarzenia czy miejsca ważne w dziejach narodowych. Jednocześnie sięgano także po postacie z węgierskiej historii, kronik czy legend. Portretowanie węgierskich bohaterów w najróżniejszych formach literackich nie należało w literaturze chorwackiej do rzadkości, szczególnie w okresie, gdy działania obronne Królestwa Węgierskiego miały niepoślednie znaczenie także dla Chorwatów. Należy więc zwrócić uwagę na fakt, że obecność tych samych zespołów motywów, bezpośrednio związanych z sytuacją węgierską, odnotować można zarówno w piśmiennictwie węgierskim, jak i chorwackim – co więcej, tworzoną nie tylko na ziemiach północnych, lecz także południowych – co dowodzi istnienia poczucia więzi pomiędzy oboma narodami i świadomości wspólnoty losów.

³¹ Mihovil Kombol w swej analizie wskazał najważniejsze podobieństwa między utworami Vitezovicia oraz braci Zrinskih; skonstatował m.in.: „U *Opsidi* npr. ban, predviđajući svoju skoru pogibiju, razgovara sa sinom Juricom želeći ga poslati s pismom u Beč kralju i dajući mu savjete za život, na što hrabri dječak odvrća, da voli poginuti s ocem u Sigetu; u *Odiljenju* ima također dijalog *Ban sinu* i *Sin banu*. U *Opsidi* piše ban kralju oproštajno pismo; u *Odiljenju* su poslanice *Ban kralju*, ali i *Kralj banu*, *Ban orsagu*, *Orsag banu*, *Ban Sigetu*, *Siget banu* i druge. Kao u *Opsidi*, tako se i u *Odiljenju* nalazi oproštajni govor banov junacima. Vitezovićev razgovor između putnika i jeke podsjeća na sličan oblik u *Adrijanskoga mora sireni*, uostalom do dosade raširen u ono doba. *Opsida* svršava s epitafijama; četvrti dio *Odiljenja* sastoji se od samih epitafija, koji katkada nisu ni razumljivi bez poznavanja *Opside*” – M. Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Zagreb 1961, s. 280.

BIBLIOGRAFIJA

- Bene S., „*Orfeji na Jadranu*” (o pjesništvu Nikole i Petra Zrinskog), „Književna smotra”, vol. 177, 2015, s. 31–44.
- Bene S., Ladić Z., Hausner G., *Predgovor*, [w:] *Susreti dviju kultura. Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*, ured. S. Bene, Z. Ladić, G. Hausner, Zagreb 2012, s. 7.
- Frangeš I., *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb–Ljubljana 1987.
- Franković Đ., *Lik Nikole Šubića Zrinskog u pučkom pjesništvu*, [w:] *Krležini dani u Osijeku 2008. Tekst, podtekst i intertekst u hrvatskoj drami i kazalištu*, ured. B. Hećimović, Zagreb 2009, s. 31–42.
- Frndić N., *Svjetovalne pjesme u hrvatskokajkavskim prekomurskim pjesmaricama od 16. do 18. stoljeća*, „Dani Hvarškoga kazališta: Građa i rasprave o hrvatskoj književnosti i kazalištu”, vol. 19, no. 1, 1993, s. 92–105.
- Jelčić D., *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Baščanske ploče do postmoderne*, Zagreb 2004.
- Jovanović N., „*Antiturcica iterata*” – ponovni pogled na hrvatsku renesansnu protutursku književnost, „*Colloquia Maruliana*”, vol. 25, no. 25, 2016, s. 101–148.
- Jovanović N., *Antiturcica literata*, <<http://croala.ffzg.unizg.hr/antiturcica/>>.
- Kombol M., *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Zagreb 1961.
- Kurtok A., *Kulturalne i literackie konteksty relacji chorwacko-węgierskich w XIX i XX wieku*, Katowice 2019.
- Lőkös I., *Recepcija Karnarutića u mađarskoj književnosti*, „*Croatica et Slavica Iadertina*”, vol. 1, 2005, s. 165–194, <https://doi.org/10.15291/csi.267>.
- Nikić B., *Sudbina Ugarske u hrvatskoj književnosti šesnaestog stoljeća*, [w:] *Croato-Hungarica. Uz 900 godina hrvatsko-mađarskih povijesnih veza / A horvát-magyar történelmi kapcsolatok 900 éve alkalmából*, ured. M. Jauk-Pinhak, Cs. Gy. Kiss, I. Nyomárkay, Zagreb 2002, s. 307–314.
- Novalić Đ., *Mađarska i hrvatska „Zrinijada”*, Zagreb 1967.
- Paljetak L., „*Molitva suprotiva Turkom*” u kontekstu protuturskog otpora u Europi Marulićeva vremena i poslije njega, „*Colloquia Maruliana*”, vol. 11, 2002, s. 333–362.
- Pavličić P., *Epika granice*, Zagreb 2007.
- Pavličić P., *Skrivena teorija*, Zagreb 2006.
- Rapacka J., *Leksykon tradycji chorwackich*, Warszawa 1997.
- Sabljak I., *Dva brata i jedna Sirena*, „*Vijenac*”, 19.07.2007, <<http://www.matica.hr/vijenac/349/Dva%20brata%20i%20jedna%20Sirena%20/>>.
- Snopek J., *Węgry. Zarys dziejów i kultury*, Warszawa 2002.
- Szörényi L., „...i Mađar i Hrvat” (Pojam domovine kod Nikole Zrinskog), [w:] *Susreti dviju kultura. Obitelj Zrinski u hrvatskoj i mađarskoj povijesti*, ured. S. Bene, Z. Ladić, G. Hausner, Zagreb 2012, s. 303–316.
- Vodnik B., *Povijest hrvatske književnosti. 1. Od humanizma do potkraj XVII. stoljeća*, Zagreb 1913.

Hungarian Places – Symbols in the Croatian Literature of the 16th and 17th Centuries

Antonina Kurtok

This paper discusses Hungarian places – the symbols of battles against the Ottoman Empire, described in the Croatian literature of the 16th and 17th centuries. The issue has been illustrated by the following texts: *Tužba grada Budima* by Mavro Vetranović Čavčić, *Podsjeđanje i osvojenje Sigeta* by Ferenac Črnko, *Adriaitengernek Syrenaia* by Nikola Zrinski (along with its Croatian translation entitled *Adrijanskog mora Sirena* by Petar Zrinski), and *Odiljenje sigetsko* by Pavao Ritter Vitezović. The main themes of the analysed texts include historical events such as the Battle of Mohács (1526), the Siege of Buda (1541) and the Battle of Szigetvár (1566). In the Hungarian literature places connected with these events and most of all their participants were very often sacralized while the events taking place during the battles were mythologized. However, these really significant – we can even say crucial – points on the Hungarian historical-cultural-literary map create also their own valuable chapter in the Croatian literary tradition. The same motifs, connected with the history of Hungary and observed in Hungarian and Croatian literatures, prove the existence of some sense of the relationship between two indicated peoples as well as some awareness of their common fate.

Венгерские места-символы в хорватской литературе XVI–XVII вв.

Антонина Курток

Настоящая статья сконцентрирована на анализе венгерских мест-символов борьбы против Османской империи, которые упоминаются в хорватской литературе XVI–XVII вв. Материалом для анализа послужили такие произведения, как *Tužba grada Budima* Мавро Ветрановича (*Плач города Буды*), *Podsjeđanje i osvojenje Sigeta* Ференаца Чрнко, *Adriai tengernek Syrenaia* Николы Зринского и его перевод на хорватский (*Adrijanskog mora Sirena*) Петара Зринского и *Odiljenje sigetsko* Павла Риттера Витезовича. Главная тема этих произведений связана с такими событиями, как битва при Мохаче (1526), падение города Буда (1541) и осада Сигетвара (1566). В венгерской литературе довольно часто наблюдается сакрализация мест этих происшествий и связанных с ними главных персонажей. Имеет место также мифологизация подвигов, произошедших во время этих сражений. Эти весьма

существенные, переломные моменты на историко-культурно-литературной карте Венгрии заняли почетное место и в хорватской литературе. Присутствие одних и тех же мотивов (непосредственно связанных с Венгрией) как в венгерских, так и в хорватских литературных произведениях свидетельствует об особой связи между этими народами и общности их судьбы.